

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Еколого-економічний факультет
Кафедра екологічного права і контролю

ДИПЛОМНА РОБОТА

рівень вищої освіти: «спеціаліст»

на тему: Прибережно-морський екокоридор України: концепція і проблеми створення.

Виконала студентка 1 курсу групи ЕК-55
спеціальності 7.04010604 Екологічний
контроль і аудит

Гвоздік Анастасії Василівни
(прізвище та ініціали)

Керівник старший викладач,
Савіних – Пальцева Любов Володимирівна

(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Консультант к. х. н., доцент
Павленко Микола Юхимович

(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Рецензент к. е. н., доцент,
Тонконога Ірина Василівна

(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Одеса 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	6
ВСТУП.....	7
1 ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ ПРИБЕРЕЖНО-МОРСЬКОГО ЕКОКОРИДОРУ УКРАЇНИЮ.....	9
2 СТРУКТУРА ТА СКЛАДОВІ ПРИБЕРЕЖНО-МОРСЬКОГО ЕКОКОРИДОРУ.....	25
2. 1 Території та об'єкти природно-заповідного фонду.....	31
2. 2 Водно-болотні угіддя міжнародного значення.....	35
2.3 Землі (акваторії) рекреаційно-курортного та туристичного призначення.....	47
3 ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗРОБКА СХЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОГО КОРИДОРУ.....	51
ВИСНОВКИ.....	61
ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ.....	64
ДОДАТКИ.....	68

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ПМЕК – Прибережно-морський екологічний коридор;

PEBLDS – Пан-Європейська стратегія збереження біо- та ландшафтного різноманіття;

НАНУ – Національна академія наук України.

ВСТУП

Екомережа є комплексною багатофункціональною природною системою, основними функціями якої є збереження біорізноманіття, стабілізація екологічної рівноваги, підвищення продуктивності ландшафтів, покращення стану довкілля, забезпечення збалансованого сталого розвитку держави. В основу створення екомережі покладена ідея цілісності природи, взаємопов'язаності та нерозривності її складових систем усіх рівнів.

Національна екомережа України створюється на виконання Закону України від 21 вересня 2000 року „Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 рр. Разом з тим, ідея екомережі вперше була сформована на європейському рівні. У 1995 р. Міністрами довкілля країн Європи була схвалена Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, базовим напрямом реалізації якої стало створення Всеєвропейської екомережі. Ця мережа має об'єднати існуючі осередки природного різноманіття європейського значення в єдину територіальну систему, що простягається від Уралу до Піренейського півострова.

Всеєвропейська екомережа створюється на основі таких базових принципів (Bennett, Wolters, 1996):

- модель екомережі з її ключовими елементами у вигляді природних ядер, екологічних (природних) коридорів і буферних зон є природним каркасом збереження і відновлення біорізноманіття;
- архітектура моделі екомережі має визначатись природними умовами та адміністративними обставинами різних країн і регіонів;
- екомережа має бути багаторівневою;

- модель екомережі має стати динамічним засобом розвитку і реалізації політики збереження дикої природи;
- ідея екомережі має пов'язувати розвиток системи природно-заповідних територій з соціально-економічним розвитком.

Прибережно-морський екокоридор повинен стати частиною екомережі України та Пан-Європейської мережі, вписатися в них. Методологічною основою повинна стати Пан-Європейська та Українська стратегія збереження біорізноманіття. Пан-Європейська Стратегія збереження біо- та ландшафтного різноманіття (PEBLDS) розроблена, як реалізація ідей Конвенції Ріо-де-Жанейро (1992 р.). PEBLDS також розглядається, як інструмент Бернської конвенції.

Побудова Пан-Європейської екологічної мережі розглядається Радою Європи не просто, як один з 10 напрямків дій у рамках PEBLDS, але як операційна структура для дій по багатьом інших напрямках. У кожному регіоні необхідне формування екомережі, що відповідала б природній структурі, ступеню антропогенної зміни регіону, соціальним і економічним умовам, озброєності науки, у масштабах планування екомережі та ін.

Завданням дипломної роботи було розглянути Азово-Чорноморський регіон, як оригінальний у природно-ресурсному, соціальному, економічному, етнокультурному та ін. відношеннях, для розбудови Прибережно-морського екологічного коридору (ПМЕК).

Природні ландшафти морських узбереж, пересипів і кос. Для вузьких смуг контакту суходільних, водних акваторіальних і підводних донних шельфових ландшафтів характерні приморські узбережні екокоридори високих рангів - ця складна структура повинна увійти до складу ПМЕК.

1 ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ ПРИБЕРЕЖНО-МОРСЬКОГО ЕКОКОРИДОРУ УКРАЇНИ

У відповідності до Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, базовими елементами Всеєвропейської екомережі є: природні осередки (ядра) для збереження різних типів екосистем і середовищ існування (екотопів), видів рослин і тварин та ландшафтів європейського значення; екологічні коридори (перехідні зони) для забезпечення зв'язків між природними осередками; райони відновлення порушених екосистем; буферні зони для захисту природних осередків від шкідливого зовнішнього впливу. Причому до природних осередків Всеєвропейської екомережі відносяться лише ті природні території, що відповідають критеріям міжнародних (світового, європейського та регіонального рівнів) конвенцій та угод і визнані ними. Цілісність мережі забезпечуватиметься шляхом створення, де необхідно, безперервних екокоридорів чи перервних “перехідних зон”, які сприяють розселенню чи міграції видів між природними осередками. У багатьох випадках зв'язуючі функції екокоридорів необхідно ув'язувати з окремими формами економічної діяльності на відповідній території [1].

До природних осередків екомережі насамперед відносяться природоохоронні чи природно-заповідні території, хоча часто вони включають буферні зони і екокоридори. В Україні природними осередками найвищого гатунку є природні заповідники, заповідні зони національних природних парків і біосферних заповідників, а охоронні зони навколо природних заповідників, рекреаційні зони в національних природних парках та буферні зони в біосферних заповідниках (резерватах) є за свою суттю буферними зонами [2].

Функцію екокоридорів у національних природних парках і біосферних заповідниках виконують видовжені природні елементи: річки та захисні лісові

смуги, гористі смуги та ярugi тощо відповідно у господарській зоні та зоні антропогенних ландшафтів. Звичайно, буферні та екокоридорні функції окремих ділянок природно-заповідних територій не є достатніми для екомережі в цілому, хоча і не можуть не враховуватись.

Всеєвропейською стратегією збереження біологічного та ландшафтного різноманіття Європи опікується Комітет щодо діяльності Ради Європи у сфері збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. Головними впроваджувачами на національному рівні можуть бути центральні та місцеві органи влади, двосторонні донори, міжнародні організації та фінансові заклади, організації та асоціації, що діють у сфері економіки, приватні підприємства, дослідницькі організації, просвітницькі організації, приватні та колективні землевласники, неурядові організації та громадськість (організації на базовому рівні та об'єднання громадян), корінні народності та місцеве населення регіонів Європи.

Правові засади створення екомережі в Україні були закладені ще в Законі України “Про охорону навколишнього природного середовища” (ст. 60), де зазначено, що природні території та об'єкти, які підлягають особливій охороні, утворюють єдину територіальну систему і включають території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортні та лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні та інші типи територій та об'єктів, що визначаються законодавством України. Відносини, пов'язані з формуванням, збереженням і використанням екологічної мережі, регулюються Законами України “Про природно-заповідний фонд України”, “Про рослинний світ”, “Про тваринний світ”, “Про Червону книгу України”, “Про охорону культурної спадщини”, “Про планування та забудову територій”, а також Земельним, Водним, Лісовим кодексами України, Кодексом “Про надра”, міжнародним природоохоронним законодавством [1].

У відповідності до Закону України „Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 рр.”, до складу національної екомережі України включаються території та об’єкти природно-заповідного фонду, ліси, водні об’єкти, водоохоронні зони та прибережні захисні смуги водних об’єктів, інші землі водного фонду, водно-болотні угіддя, сіножаті, пасовища, полезахисні лісові смуги, землі оздоровчого та рекреаційного призначення, а також землі історико-культурного призначення, транспорту, оборони та інші, що мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища, збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, насамперед, видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України, рослинних угруповань, занесених до “Зеленої книги України” [1].

До основних природних регіонів екомережі через їх збереженість і можливості відновлення належать: Карпатська гірська країна, Передкарпаття з Опіллям, Кримська гірська країна, Західне Полісся, Придніпровське Полісся, Східне Полісся, Подільська височина, Донецький кряж і Приазовська височина. Значну роль у національній екомережі мають відігравати розгалужені річкові мережі Дніпра, Дністра, Південного Бугу, Західного Бугу та Сіверського Донця, українське узбережжя Азовського та Чорного морів.

Заходи щодо формування національної екологічної мережі України здійснюються у відповідності до Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 рр. У рамках виконання програми необхідно було створити 29 національних природних парків, 7 біосферних заповідників, розширено межі трьох природних та трьох біосферних заповідників, п’яти національних природних парків. Загалом площа природно-заповідного фонду України повинна була розширитися більш ніж вдвічі і досягти 10 відсотків від площі держави [1].

Формування екологічної мережі передбачає зміни в структурі земельного фонду України шляхом віднесення частини земель до категорій, що підлягають особливій охороні для забезпечення цілісності екологічної мережі на підставі наукового обґрунтування та економічної доцільності.

Програмою передбачено здійснення таких основних заходів:

- розширення та оптимізацію мережі об'єктів природно-заповідного фонду,
- формування транскордонних природоохоронних територій,
- створення захисних лісових насаджень, полезахисних лісових смуг, залуження земель,
- рекультивацію та ренатуралізацію земель,
- забезпечення охорони водно-болотних угідь,
- забезпечення збереження популяцій видів рослин і тварин,
- здійснення спеціальних заходів для забезпечення міграції тварин,
- створення умов для відтворення різноманіття видів рослин і тварин,
- здійснення заходів щодо запобігання негативному впливу на природні комплекси екологічної мережі [].

Програмою було передбачено проведення спеціальних інвентаризаційних та наукових досліджень, створення центрів штучного розведення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослин і тварин, інформування громадськості, здійснення заходів, що випливають з міжнародних зобов'язань України.

Загальнодержавна програма формування національної екомережі передбачала підготовку заявок щодо визнання цінностей природних територій України, насамперед у межах її природно-заповідного фонду, на міжнародному рівні, складання національного переліку об'єктів природної спадщини. Мають бути підготовлені подання на міжнародне визнання нових біосферних заповідників, внесені пропозиції до Переліку водно-болотних угідь міжнародного значення та Світової мережі біосферних резерватів, Смарагдової

мережі Європи та для нагородження Європейським дипломом для природоохоронних територій.

Проектування екологічної мережі є одним із завдань територіального планування України, яке здійснюється відповідно до законів «Про планування та забудову територій», та «Про основи містобудування» [1].

Головним принципом проектування природно-заповідних територій є багатоетапна, послідовна деталізація проектних рішень, тобто стадійність проектування. При цьому забезпечується змістовна спадкоємність на всіх стадіях проектування.

Для визначення територіальної структури екологічної мережі України, планування заходів щодо її формування, узгодження регіональних та місцевих схем, а також національної екологічної мережі із Всеєвропейською екологічною мережею розробляється Генеральна схема екологічної мережі України. Ця схема є складовою частиною Генеральної схеми планування території України.

Генеральна схема планування території України розроблена інститутом “Діпромiсто” і затверджена Законом України від 7 лютого 2002 року. Разом із визначенням основних проблем використання та планувальної організації території України, комплексною оцінкою екологічних, економічних, соціальних, інженерно-технічних та інших передумов та обмежень використання територій, обґрунтуванням районів розміщення підприємств, які мають значний вплив на довкілля та на територіальну організацію економіки держави, визначає також райони розміщення природно-заповідних територій, розширення існуючих і створення нових об’єктів природно-заповідного фонду відповідно до Загальнодержавної програми формування національної екомережі України [1].

Постановою Кабінету Міністрів України № 1296 від 29 серпня 2002 року передбачений моніторинг і заходи з реалізації Генеральної схеми планування території України. Серед показників моніторингу і заходів з реалізації схеми

значне місце займають заходи з формування національної екомережі, в тому числі і визначення потенційних природоохоронних територій міжнародного значення. Відображення в Генеральній схемі перспективи створення нових природно-заповідних територій є резервуванням території для подальшого заповідання.

Розташування природно-заповідних територій більш детально обґрунтовується в схемах і проектах районного планування областей, адміністративних районів, територіальних комплексних схемах охорони природи [1].

Проектування екологічної мережі здійснюється шляхом розробки Генеральної схеми екологічної мережі України, регіональних схем Автономної Республіки Крим та адміністративних областей, а також місцевих схем екологічної мережі міст Києва, Севастополя та адміністративних районів. У разі необхідності можливе розроблення схем екологічної мережі басейнів річок, окремих природно-територіальних комплексів та інших територій.

При проектуванні елементів та схем екологічної мережі не досить провести лише інвентаризацію та картографування складових частин як існуючих, так і потенційних. Необхідно визначити умови їх управління і інтегрувати їх у комплексне управління територіями. Одним із основних завдань планування національної, регіональних та місцевих схем екомережі є забезпечення умов відносно безконфліктного функціонування природи і суспільства. Тому кількісні параметри екомережі не можуть бути однаковими в різних районах і залежать від цілого комплексу природних і соціально-економічних факторів. Та при цьому очевидним є те, що значення екомережі зростає зі ступенем господарського освоєння території. Функціональна та планувальна структура екомережі ще в більшій мірі залежить від конкретних умов і визначається природною цінністю місцевості, потребою в рекреаційних територіях та іншими природними і соціально-економічними факторами [2].

Режим охорони та використання території екологічної мережі встановлюється на основі науково обґрунтованих вимог, спрямованих на запобігання погіршенню стану природних комплексів, забезпечення їх збереження в екологічних, наукових та інших цілях. Режим територій та об'єктів екомережі визначається національним законодавством та відповідними міжнародними правовими документами [1].

В Україні з метою реалізації положень Конвенції про біологічне різноманіття та Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття в 1997 р. при природоохоронному міністерстві була створена Міжвідомча координаційна комісія з питань збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, а після схвалення Закону України „Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 рр.” з 29 листопада 2001 р. реалізацію цих функцій та відповідальність за формування національної екомережі взяла на себе Координаційна рада з питань формування національної екологічної мережі на чолі з міністром природоохоронного відомства, до складу якої входять представники Верховної Ради, центральних органів виконавчої влади, секретаріату Кабінету Міністрів України, обласних адміністрацій, наукових та громадських організацій [2].

Території та об'єкти, що підлягають особливій охороні (території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортні та лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні та інші природні території та об'єкти), становлять порівняно незначну частину території України. Наявна площа та територіальна структура земель України, що підлягають особливій охороні, дають певні підстави для їх віднесення до територіальної системи з певними ознаками екологічної мережі. Сучасний стан природних ландшафтів України лише частково відповідає критеріям віднесення їх до Всеєвропейської екологічної мережі.

Національна екологічна мережа включає частину земель країни, на яких збереглися майже незмінені чи частково змінені природні ландшафти. Крім того, до складу екологічної мережі входять окремі прибережні ділянки акваторії Азовського і Чорного морів [1].

Природні ландшафти спостерігаються майже на 40 % території України. У найменш зміненому вигляді вони збереглися на землях, зайнятих лісами, чагарниками, болотами, на відкритих землях, площа яких становить близько 19,7 % території країни. Враховуючи, що лише 44 % лісів виконують захисні та природоохоронні функції, можна вважати, що стан, близький до притаманного природного, мають ландшафти на площі майже 12,7 % території країни [2].

На сьогодні флора України нараховує понад 25 тис. видів рослин, фауна - майже 45 тис. видів тварин. Негативні антропогенні чинники впливу на довкілля призвели до зникнення великої кількості біологічних видів та до загрози існуванню для багатьох з існуючих. Це призвело до того, що до Червоної книги України занесені 541 вид рослин та 382 види тварин, до Зеленої книги України - 127 рідкісних і зникаючих типових рослинних угруповань.

Поступово зменшується чисельність майже всіх видів хижих птахів, а також водолюбних птахів, куроподібних, журавлиноподібних, ссавців, риб, комах. Негативні зміни у морській флорі і фауні зумовлені вселенням небезпечних немісцевих їх видів. Серед рослин рідкісними стають зозулинцеві, тонконогі, айстрові, лілійні, амарилісові, півникові [3].

За останні десятки років швидкість зникнення природних ландшафтів була дуже значна, що привело до зникнення основної властивості природного середовища - відтворенню природного середовища (у тому числі кисню, якісної води й ін.). Щоб відновити колишні функції природного середовища необхідно довести площу й структуру природних ландшафтів до необхідної норми.

Таким чином, варто додати: під екологічною мережею варто розуміти ту мінімально необхідну по площі, структурі й виконуваним функціям систему природних (і квазіприродних) ландшафтів, що забезпечує відтворення природного середовища та біосферної регуляції [].

До теперішнього часу в регіоні збереглися окремі ділянки природних ландшафтів. У результаті, існуюча система ландшафтів не виконує необхідних функцій, тобто можна говорити лише про фрагменти екологічної мережі. Для її формування необхідно збільшити площу природних ландшафтів. Щоб підвищити ефективність мережі, необхідне створення їх певної територіальної структури з біокоридорами, екорозв'язками й ін.

Ці елементи мережі необхідні для того, щоб заповнити недолік площі природних ландшафтів. Допоміжні елементи - коридори та екорозв'язки - виконують функції підвищення ефективності при недоліку загальної площі.

Звідси випливають вимоги до територіальних, геометричних і морфологічних параметрів екологічної мережі: її майданні та структурні характеристики повинні в сукупності забезпечувати відтворення природного середовища, причому вдосконалювання структури (геометрії, морфології, характеру взаємозв'язку елементів і ін.) дозволяє частково заповнити недолік площі.

На Заході (а це виявилось й у Законі України про національну екологічну мережу) зложилось відносно вузьке розуміння поняття "екологічна мережа", як сукупності природних і квазіприродних екосистем, що забезпечують відтворення біологічних компонентів. Але екосистеми включають всю сукупність елементів ландшафту, а екологія, у сучасному широкому розумінні, розглядає питання взаємодії природи та суспільства [].

Загальноприйнятим є теза про те, що для збереження окремих видів необхідно зберігати екосистему в цілому. Тому екологічну мережу варто розглядати, як систему природних ландшафтів, екосистем, біоценозів, потоків

речовини, енергії й інформації, систему міграції тварин, об'єднаних у єдину регіональну систему й пов'язану з іншими регіональними системами, що виконує функції відтворення, забезпечення динамічної рівноваги в умовах взаємодії соціосфери, біосфери та техносфери.

У неї повинні входити також штучні ландшафти, що мають особливу цінність для збереження біорізноманіття, підтримки геосистемного балансу та з погляду науки і естетики.

Звідси, головна роль екологічної мережі полягає в підтримці екологічного балансу на основі забезпечення біогеохімічних кругообігів, кругообігів, тепла й вологи; відтворення кисню, чистої природної води; досягнення біогеоценотичної рівноваги.

Що дасть створення репрезентативної екологічної мережі в Україні?

1. Підвищиться рівень екологічної регуляції, екологічна рівновага й ін., знизиться схильність сільськогосподарських площ і природних ландшафтів шкідникам, чисельність спалахів зменшиться. Це твердження базується на базових положеннях біологічної екології і не можуть бути оскаржені [].

2. Підвищиться рекреаційний потенціал регіону внаслідок збільшення площі природних ландшафтів, зросте кількість видів тварин і рослин, підвищиться біорізноманіття, підвищиться атрактивність ландшафтів, естетичні якості. Це положення також не викликає сумніву. Необхідні дослідження для конкретної кількісної оцінки ролі екологічної мережі в підвищенні рекреаційного потенціалу.

3. З перших двох положень випливає наступне: підвищиться ефективність соціально-економічної системи регіону (підвищення врожайності культур, підвищення рекреаційного потенціалу, зменшення захворюваності населення).

Ключові поняття та елементи, на основі яких повинен бути побудований Прибережно-морський екокоридор:

1 категорія взята із Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки. У ній перераховуються основні терміни:

- біологічне (біотичне) біорізноманіття,
- буферна зона,
- екологічна мережа,
- кадастр територій і об'єктів природно-заповідного фонду,
- консервація земель,
- моніторинг стану екологічної мережі,
- популяція,
- природний регіон,
- природний ландшафт,
- прибережні морські природні ландшафти,
- середовище існування рослин і тварин,
- ценоз (біоценоз).

Таким чином, основними елементами мережі вважаються:

- природні регіони, природні коридори, буферні зони, які у своїй безперервній єдності створюють екологічну мережу, що поєднує ділянки природних ландшафтів у цілісну територіальну систему.

2 категорія. Об'єкти, які мають певний статус в існуючій системі об'єктів природно-заповідного фонду та природоохоронних територій взагалі, які повинні бути вписані певним чином в екологічну мережу:

- заповідники;
- біосферні заповідники;
- національні природні парки;
- заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади й ін. об'єкти ПЗФ;
- водоохоронні зони;
- ліси 1 групи;

- санітарно-захисні зони (зони санітарної охорони курортів, водозаборів, родовищ грязелікувальних ресурсів, водоохоронні зони, охоронні зони об'єктів культурної спадщини й ін.);

- рекреаційні території (різного роду, у тому числі лікувальні місцевості та ін.).

Варто розрізняти об'єкти першої й другої категорії, оскільки вони можуть найрізноманітнішим образом перетинатися один з одним. Різні ділянки тих або інших заповідників можуть бути придатні для тих або інших функцій екомережі, а можуть бути зовсім непридатні.

Трьох елементів мережі, зазначених у Програмі, недостатньо, щоб розкрити ситуацію. Для більше змістовного розгляду проблеми, розкриття функцій мережі, опираючись на Пан'європейську Концепцію та стратегію, необхідно ввести наступні терміни та поняття 3 категорії:

- вузлова територія;
- території - ядра (природні ядра);
- екоцентри;
- біоцентри;
- екокоридори;
- біокоридори;
- реставраційні території (зони потенційної ренатуралізації);
- території природного розвитку;
- екологічні бар'єри;
- екорозв'язки;
- інтерактивні елементи;
- природний (екологічний) каркас;
- сільськогосподарські землі з екологічним і функціями;
- об'єкти господарської та соціальної діяльності людей;
- ділянки інтеграції взаємодоповнюючих об'єктів.

Ці елементи деталізують три головних елементи, що згадують у Програмі розвитку національної мережі. Співвідношення між ними будуть показані нижче.

Таким чином, в екологічну мережу включаються наступні об'єкти: природні регіони, природні коридори, буферні зони, заповідники, біосферні заповідники, національні парки, заказники, пам'ятник природи, ботанічні сади й ін., водоохоронні зони, ліси 1 групи, санітарно-захисні зони, рекреаційні території, вузлова територія, території-ядра (природні ядра), екоцентри, біоцентри, екокоридори, біокоридор, реставраційна територія (зони потенційної ренатуралізації), екологічні бар'єри, екорозв'язки, інтерактивні елементи, природний (екологічний) каркас, об'єкти господарської та соціальної діяльності людей, ділянки інтеграції взаємодоповнюючих об'єктів [].

Комплексні та глибокі моделі, що стали методологічною основою сучасних концепцій про екологічну мережу, почали розроблятися в СРСР і ряді інших країн ще в 70-і роки.

Мова йде про концепції створення єдиних природоохоронних систем, територіальних систем відтворення природного середовища, режимів особливого природокористування, теорії екологічних каркасів, регіональних систем особливо охоронюваних природних територій, програм збереження природної спадщини й інших схем (Михайлов, 1975; Реймерс, Штильмарк, 1978; Михайлов, Булдаков, 1980; Викулов, 1982; Геоэкологические подходы..., 1985; Селедец, 1987; Селедец, Поярків, 1987 і ін.).

Провідною ідеєю цих концепцій виступає ідея еколого-соціально-економічної оптимізації - інтегральної програми створення передумов підтримки екологічної рівноваги. Ця ідея в має ту ж основу, що ідея Пан'європейської екологічної мережі, але має більше глибокий зміст.

В.П.Селедец (1987), В.П.Селедец і В.Б.Поярків (1987) пропонували модель територіальної природоохоронної системи, що передбачає створення

каркаса із взаємозалежного й взаємодоповнюючого комплексу заповідних і в різному ступені перетворених територій. Багато подібних елементів природоохоронних систем є в моделях "поляризованого ландшафту" Б.Б.Родомана (Родоман, 1974) і компенсаційних зон (Владимиров і ін., 1986).

М.Одум і Ю.Одум (1972) розраховали еколого-економічний оптимум співвідношення природних і антропогенних ландшафтів - виявилось, що оптимум досягається при збереженні природних ландшафтів на 60% території. Згодом аналогічні величини були отримані Н.Ф.Реймерсом і Штільмарком, К.Доксіадісом, В.Г.Горшковими. Особливе значення мають роботи В.Г.Горшкова [1993], у яких була сформульована теорія біотичної регуляції.

Принципи створення оптимізаційної еколого-соціально-екологічної системи можна сформулювати на підставі перерахованих робіт у такий спосіб:

- функціональна додатковість територіальних систем, що забезпечують господарські, соціокультурні, ресурсо- і середовищезахоронні функції;
- просторова (територіальна) погодженість систем, що служить передумовою їхнього раціонального функціонування, оскільки існують дозволені й заборонені сусідства різних типів територіальних систем;
- необхідність дотримання певних майданних пропорцій систем;
- дотримання певних вимог до форми та розмірів контурів систем.

Принципові схеми територіального розміщення об'єктів такої системи дають Б.Б.Родоман (1974) і А.Г.Топчієв (1996). Просторово впорядкована система охоронюваних територій утворить екологічний каркас регіону. Екологічний каркас стане основою для організації просторової структури виробничих, транспортних і селітебних об'єктів.

У межах перерахованих функціональних зон навантаження на природу при правильному веденні господарства дозволить зберегтися основним типам біоценозів і ландшафтів. Землі інтенсивного сільського господарства,

промислові зони, міста й селища, зони видобутку корисних копалин, транспортні лінії й вузли утворять вкраплення в охоронювані природні території.

Охоронювані території та селітебно-виробничі об'єкти повинні утворити єдиний природоохоронний комплекс, що дозволить перейти від охорони окремих природних об'єктів до охорони загальної структури ландшафтної організації. Винятково важливим моментом ідеї єдиної природоохоронної системи є забезпечення розвитку біоти й процесів екологічної регуляції поза особливо охоронюваними природними територіями, на територіях з активним природокористуванням. Але в цьому випадку необхідно розвивати ті види природокористування, які не пов'язані з вилученням біомаси та руйнуванням біоценозів.

В Україні питання формування природоохоронної мережі розглядалися неодноразово. Узагальнення досліджень у цьому напрямку було зроблено в книзі "Перспективна мережа заповідних об'єктів України" (1987). Автори книги (Ю.Р.Шеляг-Сосонко, 1999; С.М.Стойко, 1999 і ін.) виділяють різні аспекти взаємодії природи та суспільства: еволюційно-генетичний, екологічний, соціальний, економічний. На їхній основі сформульовані наступні принципи:

1. Еволюційно-генетичний принцип передбачає формування мережі заповідних об'єктів, яка б забезпечувала збереження всього генофонду й ценофонду й нормальне протікання еволюційних процесів утворення видів і співтовариств. В основі його повинен перебувати популяційний підхід, виходячи з якого встановлюється необхідна кількість заповідних об'єктів і їхні розміри, тобто необхідно забезпечити збереження такої кількості популяцій виду й у такій чисельності їхніх особин, що призвела б в умовах тривалої ізоляції до генетичного збідніння популяцій і співтовариств.

2. Екологічний принцип вимагає, щоб число, розміри й характер розміщення охоронюваних територій повинні забезпечити збереження всієї

розмаїтості екосистем регіону, історично сформовані природні зв'язки між ними та екологічної рівноваги.

3. Науковий принцип: природоохоронна мережа повинна включати всі природні об'єкти, що мають наукову цінність. Ця мережа повинна забезпечувати одержання нових знань. У зв'язку із цим необхідно охороняти в першу чергу типовій рідкі об'єкти й види.

4. Естетичний принцип вимагає включення в природоохоронну мережу найбільш мальовничі ділянки природи, що сприяють розвитку емоційної сфери людини, удосконалювання його естетичних подань.

5. Пізнавальний принцип: природоохоронна мережа повинна включати всі об'єкти, що мають загальноосвітнє й пізнавальне значення.

6. Рекреаційний принцип: мережа повинна включати усе найбільш багатими рекреаційними ресурсами території.

7. Принцип репрезентативності: необхідність повного відбиття в об'єктах природоохоронної мережі природи регіону в цілому.

8. Господарський принцип: необхідно зберегти усі найбільш типові об'єкти, і використовувані або здатні бути використаними у виробничій сфері.

9. Унікальність, у тому числі, відбиту в понятті ендемізму;

10. Значення для стабільності екологічних систем, природних, штучних (сільськогосподарські, водні).

11. Їхня важливість у термінах екологічної безпеки, яку цілому, такі в таких проявах, як протидія втраті компонентів біорізноманіття та ефективності екосистем, ерозії ґрунтів, змінам клімату, погіршенню режиму зволоження й опустеленню в цілому.

2 СТРУКТУРА ТА СКЛАДОВІ ПРИБЕРЕЖНО-МОРСЬКОГО ЕКОКОРИДОРУ

Прибережно-морський екокоридор повинен стати частиною екомережі України та Пан-Європейської мережі, вписатися в них. Методологічною основою повинна стати Пан-Європейська та Українська стратегія збереження біорізноманіття. PEBLDS розроблена як реалізація ідей Конвенції Ріо-де-Жанейро (1992 р.) і розглядається як інструмент Бернської конвенції.

Побудова Пан-Європейської екологічної мережі розглядається Радою Європи не просто, як один з 10 напрямків дій у рамках PEBLDS, але як операційна структура для дій по багатьом інших напрямках.

У кожному регіоні необхідне формування екомережі, що відповідає природній структурі, ступеню антропогенної зміни регіону, соціальним і економічним умовам, озброєності науки, у масштабах планування екомережі й т.д. Азово-Чорноморський регіон є оригінальним у природно-ресурсному, соціальному, економічному, етнокультурному відношенні. Тому екомережа тут повинна мати особливі риси, пов'язані з прибережним та морським характером регіону, що зберігалися протягом тривалого історичного та геологічного часу.

Природні ландшафти морських узбереж, пересипів і кос. Для вузьких смуг контакту суходільних, водних акваторіальних і підводних донних шельфових ландшафтів характерні приморські узбережні екокоридори високих рангів.

В Чорному і Азовському морях зустрічається 221 вид зелених, бурих і червоних водоростей-макрофітів, а число видів тварин значно перевищує 2000, з яких 237 знайдені лише тут. Особливий інтерес мають ендеміки каспійського походження в Азово-Чорноморському басейні, яких нараховано близько 20 видів.

Міжрегіональні екокоридори узбереж Чорного та Азовського морів простягаються на сотні й тисячі кілометрів. Вони переходять, наприклад, від узбереж гірськокримського регіону до узбереж регіону кримськостепового, далі – присиваського і потім нижньодніпровського сухостепового, далі – причорноморського південностепового – і ще далі в Румунію та Болгарію. До складу такого ниткоподібного міжрегіонального екокоридору входять власне берегові смуги і природні території приморських акумулятивних, або абразійних (абразійно-зсувних) смуг та еродованих місцевостей. У багатьох малодоступних місцях із високими обривистими берегами такі узбережні комплекси практично позбавлені будь-якого впливу людини (наприклад, Атлеське абразійно-зсувне узбережжя на півострові Тарханкут у Криму). На низьких берегах весь узбережний комплекс зводиться до прибіжної смуги пляжу, але ця смуга не переривається, не персихає і в будь-якому вигляді здатна виконувати свою екофункцію – функцію усталеного в просторі й часі міжрегіонального екокоридора на контакті суші із солонowodною морською стихією (рис. 2.1).

Меншими за протяжністю, але теж значними і регіональними за рангом, є екокоридори морських раковинно-детритових і піщаних кос, пересипів та островів з бідною напівпустинною, часто галофільною рослинністю. Вони відділяють від моря лимани та озера (Арабатська Стрілка, наприклад, завдовжки 114 км; безіменна коса, що відділяє ряд озер, починаючи з озера Сасик і аж до озера Бурнас на одеському узбережжі Чорного моря, має 51 км довжини), або просто видаються в море (коса Бірючий Острів із Федотовою косою – завдовжки 44 км, коса Обитічна – 27 км та ін.). Вони закономірно акумулюють прибережні відклади (Тендрівська коса – 65 км, острів Джарилгач і коса Левкіна – 42 км) і теж постійно виконують функції суходільного регіонального чи субрегіонального екокоридора в межах прибережного морського мілководдя.

Інтеграція природних масивів і зв'язків між ними. Серед різноманіття рельєфу, зумовленого його літогенною природою, багато видовжених форм. Вони є потенційними регіональними чи міжрегіональними екокоридорами. Це височини, пасма, групи денудаційних останців. Важливими є форми, утворені дією потоків води, що теж мають видовжену форму і є оптимальними для екокоридорів. Це долини великих, середніх і малих річок із властивими їм аквальними і наземно-аквальними комплексами та відповідною біотою, а також смуги морських узбереж та мілководь. Найістотнішою рисою їх є реальність і функціональна дійсність як біотичних коридорів різного рангу. Інтеграцію їх у багатоскладове, але внутрішньо єдине системне ціле (цілеспрямований конструктив співтворчості людини з природою) можна забезпечити лише за умов коректного застосування екологічного підходу. Спиратись доцільно на самоінтегровані природні масиви з такими рисами: відсутність міжрегіональних бар'єрів; зональність; регіональна оротектонічна зумовленість; об'єднання різнопорядковими річковими долинами; об'єднання широким виходом до двох морів [].

Відбір названих рис - суто цільовий, тому черговість їх у перелікові не може бути жорстко співвіднесена з рівнем їх вагомості. Виявлення впливу бар'єрів дозволяє правильно визначити напрям, у якому екокоридори долатимуть потенційний градієнтний опір і, навпаки, визначити напрями сприятливого впливу на екокоридори. Наприклад, тіньовий вплив Карпат на Західно-Український ландшафтний край зумовив тут інверсію субширотної зональної структури і суцільне сусідство Карпатського гірськолісового краю з рівнинним широколистянолісовим.

Чи не найголовнішими інтегративними чинниками є територіальне та акваторіальне тло наземних і морських ландшафтів України. Майже суцільним міжрегіональним екокоридором без бар'єрів є суходільна територія України. Відкритими, широкими і безперешкодними водними екокоридорами високих

міжрегіональних рангів є акваторії Азовського і Чорного морів. Чорноморський акваторіальний екокоридор перетинає субширотну межу між помірним і субтропічним тепловими поясами, що проходить посередині між Кримом і Турцією.

Вихід екомережі України до двох морів визначає її інтегрування до Балтійсько-Чорноморського басейну і відіграє вирішальну роль для міграції птахів.

Односпрямованість головних оротектонічних складових у межах значної частини території України є ніби запорукою органічності та функціональної надійності екокоридорів. У тісних зв'язках із регіональною оротектонікою перебувають річкові долини, які є міжрегіональними, регіональними та місцевими екокоридорами [].

Зональні інтегративні зв'язки найсильніші у лісових природних масивів України; з просуванням на південь, до лісостепових, степових, а тим більше сухостепових природних масивів, інтеграційний вплив зональності слабшає. Ця закономірність пояснюється незрівнянно більшою потужністю і вагомішою масою біоти лісової зони проти біоти інших природних зон. Тому лісові екокоридори - найнадійніші серед інших зональних екокоридорів і відповідно посилення екокоридору лісовими природними чи відновленими масивами - найефективніше.

Запропоноване бачення мережі екокоридорів стосується їхнього найзагальнішого – міжрегіонального та регіонального ландшафтознавчого трактування. Для повноти можливої картини екомережі потрібно врахувати численні варіанти природних ландшафтних екокоридорів дрібніших, місцевих рангів, а також різноманітні екокоридори антропогенного походження, пов'язані з населеними пунктами, транспортними мережами, іншими лініями комунікацій, з осушувальними гідромеліоративними, водопостачальними та

різних рангів зрошувальними каналами, а також з численними лісосмугами [].

Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки визначено, що національна екомережа включає елементи загальнодержавного і місцевого значення, які визначаються за науковими, правовими, технічними, організаційними та фінансово-економічними критеріями.

Згідно Програми до елементів національної екомережі загальнодержавного значення належать:

- природні регіони, де зосереджено існуючі та такі, що створюватимуться, природно-заповідні території. Це природні регіони: Карпатський, Кримський гірський, Західнополіський, Центральний Поліський, Східний Поліський; Подільський, Середньодніпровський, Придонецький, Донецько-Приазовський, Таврійський, Нижньодністровський, Нижньодунайський, Азовський, Чорноморський (основними складовими природних регіонів є території та об'єкти природно-заповідного фонду, які описані нижче за текстом);

- основні комунікаційні елементи національної екомережі, а саме - широтні природні коридори, що забезпечують природні зв'язки зонального характеру: Поліський (зона лісів), Галицько-Слобожанський (зона лісостепу), Південноукраїнський (зона степів), Прибережно-морський (прибережна морська смуга Азовського і Чорного морів), а також меридіональні природні коридори, просторово обмежені долинами великих річок: Дністровський, (долина р. Дністер), Бузький (долини річок Західного і Південного Бугу), Дніпровський (долина р. Дніпра), Сіверсько-Донецький (долина р.Сіверський Донець), які об'єднують водні та заплавні ландшафти - шляхи міграції численних видів рослин і тварин.

Екологічна мережа за визначенням - це єдина територіальна система, яка включає ділянки природних ландшафтів, що підлягають особливій охороні, території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортні і лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, пожезахисні території та об'єкти інших типів, що визначаються законодавством України, і які є частиною структурних територіальних елементів екологічної мережі - природних регіонів, природних коридорів, буферних зон [].

2. 1 Території та об'єкти природно-заповідного фонду

За останнє десятиріччя площа природно-заповідного фонду динамічно зростає. Проте його частка в загальній площі території України, різноманіття видів природних ландшафтів і рослинних угруповань, територіальна структура природоохоронних територій не повною мірою відповідають міжнародним стандартам, стратегії планування території країни, крім того, внаслідок розвитку в Україні переважно сировинно-видобувних - найбільш екологічно небезпечних - галузей промисловості та надмірної розораності ґрунтів значно погіршилися умови забезпечення територіальної єдності ділянок з природними ландшафтами, що ускладнює, а інколи й унеможливує просторові процеси біологічного обміну на ценотичному та генетичному рівнях, притаманні живій природі.

Однак, фактично, національна екомережа функціонує лише на територіях ПЗФ (які є її базовими елементами – ядрами), перш за все, на об'єктах національного рівня, де встановлено чіткі заборони та обмеження господарської діяльності, а також створено спеціалізовані дирекції.

Сприятливі передумови для збільшення площі земель з природними ландшафтами, що склалися у процесі реформування економічних відносин у землекористуванні, забезпечуються:

- вилученням земель сільськогосподарського призначення (насамперед деградованих орних земель) внаслідок економічної збитковості їх використання за призначенням;

- вилученням із промислового використання (у видобувній, будівельній та інших галузях виробництва) земельних ділянок, які втратили природний стан і становлять підвищену небезпеку для збереження навколишнього середовища;

- наданням переваги відновленню природних ландшафтів як найбільш доцільному виду використання земель, що вибувають із сільськогосподарського використання;

- встановленням водоохоронних зон і прибережних захисних смуг навколо водних об'єктів;

- збільшенням території лісів, лісосмуг навколо сільськогосподарських угідь, промислових та житлових зон;

- необхідністю виконання Україною міжнародних зобов'язань у галузі охорони довкілля.

У межах Прибережно-морського природного широтного коридору установами природно-заповідного фонду є:

1. Дунайський біосферний заповідник (50252,9 га)
2. Чорноморський біосферний заповідник (107749 га)
3. Кримський природний заповідник (44175 га)
4. Ялтинський гірсько-лісовий природний заповідник (14523,0 га)
5. Природний заповідник "Мис Мартьян" (240,0 га)
6. Карадазький природний заповідник (2874,2 га)
7. Опукський природний заповідник (1592,3 га)
8. Казантипський природний заповідник (450,1 га)
9. Азово-Сиваський національний природний парк (52154,0 га)
10. Нижньодністровський національний природний парк (21311,1 га)

11. Національний природний парк «Олешківські піски» (8020,36 га)
12. Національний природний парк «Меотида» (20720,9531 га)
13. Національний природний парк «Тузловські лимани» (27 865 га)
14. Приазовський національний природний парк (78126,92 га)
15. Національний природний парк «Джарилгацький» (10000 га)
16. Національний природний парк «Чарівна гавань» (10900 га)

Більшість із зазначених об'єктів містить ділянки морських акваторій (рис. 2.2).

Існує також ряд регіональних ландшафтних парків, які фінансуються з обласних бюджетів: Тилігульські регіональні ландшафтні парки в Одеській та Миколаївській областях (13954 га та 8195,4 га відповідно), «Кінбурзька коса» (17890,2 га), «Бакальська коса» (1520 га), «Калиновський» (12000 га) [].

Решта категорій заповідних територій та об'єктів не має окремого фінансування і функціонує (охороняється) за рахунок землекористувачів та землевласників, що негативно відбивається на їх стані.

Окрім вищезазначених територій ПЗФ у межах Прибережно-морського екокоридору створюється національний природний парк «Куяльницький» орієнтовною площею 9873,3 га.

Головною функцією Прибережно-морського екокоридору є забезпечення: підтримання процесів розмноження, обміну генофондом, міграції видів, поширення видів на суміжні території, переживання ними несприятливих умов, переховування, підтримання екологічної рівноваги; функціональне його призначення, як шляху міграції, колонізації і обміну генами через несприятливі умови, і повинно здійснюватися на різні географічні відстані. Він повинен з'єднувати природні ядра національного, регіонального та локального значення [].

Рис. 2.2 - Карта-схема розміщення установ ПЗФ в межах Прибережно-морського екокоридора.

Однак у Прибережно-морському екокоридорі усі ці об'єкти ПЗФ досить віддалені один від одного і не поєднані між собою, тобто основний принцип екомережі, як цілісної структури охорони природних комплексів та раціонального природокористування на практиці залишається нереалізованим.

2. 2 Водно-болотні угіддя міжнародного значення

Під водно-болотними угіддями розуміють різноманітні водні об'єкти, що включають природні або штучні, постійні або тимчасові, стоячі або проточні, прісні, солонкуваті або солоні водойми, в т.ч. морські акваторії, глибина яких не перевищує шість метрів, а також болота, драговини, торфовища, острови, прибережні ділянки суші.

Всього в Україні 4 % території (2416,9 тис. га) вкриті поверхневими водами (річками, озерами, водосховищами, ставками тощо), а відкриті заболочені землі складають 1,6 %.

Україна також має морські акваторії, які відіграють надзвичайно важливу екологічну роль, зокрема під час міграції птахів. Загальна площа водно-болотних угідь України складає близько 4,5 млн. га.

Робота на водно-болотні угіддя вимагає комплексного підходу. Збереження гірських водно-болотних угідь – накопичення води – управління басейнами рік – інвазійні види – обмін інформацією, освіта та громадська обізнаність стосовно водно-болотних угідь – якраз ті ключові сфери, які є суттєво важливими для збалансованого управління водно-болотними угіддями. Саме тому Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки передбачено забезпечення охорони ВБУ міжнародного значення та розробку їх менеджмент-планів.

Таблиця 2.1 - Водно-болотні угіддя України міжнародного значення в межах Прибережно-морського екокоридора

№	Назва водно-болотного угіддя	Дислокація (АР Крим, область)	Площа, Тис. га	Взято під охорону в межах ПЗФ, тис. га
1.	Озеро Кугурлуй	Одеська	6.5	0
2.	Озеро Картал	Одеська	0.5	0
3.	Кілійське гирло	Одеська	32.8	32.8
4.	Озеро Сасик	Одеська	21.0	0
5.	Система озер Шагани-Алібей-Бурнус	Одеська	19.0	0
6.	Межиріччя Дністра і Турунчука	Одеська	7.6	4.374
7.	Північна частина Дністровського лиману	Одеська	20.0	3.226
8.	Тилігульський лиман	Одеська, Миколаївська	26.0	26.0
9.	Дельта Дніпра	Херсонська	26.0	1.0
10.	Ягорлицька затока	Херсонська, Миколаївська	34.0	30.3
11.	Тендрівська затока	Херсонська	38.0	38.0
12.	Каркінітська та Джарилгацька затоки	Херсонська, АР Крим	87.0	27.946
13.	Центральний Сиваш	Херсонська, АР Крим	80.0	50.0
14.	Східний Сиваш	Херсонська, АР Крим	165.0	59.148
15.	Молочний лиман	Запорізька	22.4	19.0
16.	Обитічна коса та Обитічна затока	Запорізька	2.0	2.0
17.	Гирло річки Берди, Бердянська затока та Бердянська коса	Запорізька	1.8	0.417
18.	Білосарайська коса та Білосарайська затока	Донецька	2.0	2.0
19.	Крива затока та Крива коса	Донецька	1.4	1.4
20.	Шацькі озера*	Волинська	32.85	32.85
21.	Заплава річки Прип'ять*	Волинська	12.0	9.55
22.	Заплава річки Стохід*	Волинська	10.0	8.75
23.	Озеро Сине вир*	Закарпатська	0.029	0.029
24.	Торфово-болотний масив Переброди*	Рівненська	12.718	7.565
25.	Поліські болота*	Житомирська	2.145	2.145
26.	Заплава Десни*	Сумська	4.27	4.27
27.	Бакотська затока*	Хмельницька	1.59	1.59
28.	Пониззя річки Смотрич*	Хмельницька	1.48	1.48
29.	Дніпровсько-Орільська заплава*	Дніпропетровська	2.56	2.56
30.	Великий Чапельський під	Херсонська	2.359	2.359
31.	Аквально-скельний комплекс Карадагу	АР Крим	0.224	0.224
32.	Аквально-скельний комплекс мису Казантип	АР Крим	0.251	0.251
33.	Аквально-прибережний комплекс мису Опук	АР Крим	0.775	0.775
Загалом:			676.25	372 (55%)

* - угідді не входять до складу ПМЕК

В ході реалізації першого етапу Програми було розпочато роботу щодо розбудови, зокрема Прибережно-морського природного широтного коридору загальнодержавного значення (Азово-Чорноморського) та Дністровського річкового меридіонального екокоридору.

Оскільки однією з головних цілей створення Азово-Чорноморського екокоридору є збереження біологічного різноманіття і на цій основі створення умов для сталого розвитку прибережного регіону Азовського і Чорного морів то безумовним пріоритетом для визначення меж і структури екокоридору мають бути природоохоронні. В цьому плані екокоридор повинен бути в максимально можливій мірі безперервним і включати території які мають велике або важливе біорізноманіття а також інші, пов'язані з ними. В першу чергу це існуючі та перспективні об'єкти природно-заповідного фонду України державного, регіонального і місцевого рівнів, які можуть слугувати ядрами екокоридору. Очевидно, що такі території знаходяться по всій Україні, але щільність їх розташування та значення далеко не однакові. Особливістю прибережного регіону Азовського і Чорного морів є міжнародна важливість екосистем, розташованих в ньому, і в тому що вони розташовані переважно певним ланцюжком вздовж побережжя цих морів. В третьому розділі вони описані більш детально. Міжнародне значення цього коридору відмічено також законом про Програму.

Для ефективного функціонування необхідно, щоб екокоридор включав максимальну кількість природних об'єктів, відповідав природним рубежам і був достатньо широким для створення відповідних умов для збереження біорізноманіття. Бажано досягти суцільності Азово-Чорноморського екокоридору (ПМЕК).

Причорноморська середньостепова провінція, яка простягається від Дунаю до західних відрогів Приазовської височини, являє собою рівнину, котра розвинулась заповненням Причорноморської впадини

мезокайнозойськими відкладеннями. Загальна рівнинність порушується долинами річок, балками, ярами та степовими подами. Саме по ним і може, без порушення запитів агропромислового комплексу, створена зазначена смуга ПМЕК. Зокрема, в області Задністровського Причорномор'я смуга ПМЕК може бути в загальному виді представлена двома гілками. Ширина території району в напрямку від берега Чорного, Азовського морів або затоки Сиваш як правило перевищує 20 - 30 км, що задовольняє вимогам щодо міграції тварин.

Таким чином, базовою одиницею території ПМЕК може бути адміністративний район, територія якого починається від берега Чорного, Азовського морів, затоки Сиваш, або район, на території якого розташовані важливі екосистеми, як правило міжнародного значення, в безпосередній близькості до морів. В зв'язку з великою роллю, яке відіграє північно-західне узбережжя Криму для мігруючих птахів, його прибережні райони також доцільно включити до складу ПМЕК. Враховуючи те, що ПМЕК проходить територією Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької та Донецької областей і Автономної республіки Крим, при обговоренні з органами влади на місцях можуть бути внесені корективи до території ПМЕК. До території ПМЕК варто віднести прибережну акваторію морів шириною близько 2 км для забезпечення збереження сталого використання морських природних ресурсів, а також територію Дніпровського лиману, Ягорлицької, Тендрівської, Джарилгацької, Утлюкської, Обіточної, Бердянської заток і затоки Сиваш. Таким чином, загальна площа ПМЕК складає 47,5 тис. кв.км.

Ланцюги подів з природною рослинністю є дуже важливими для міграцій та життєдіяльності тварин, особливо птахів. Найбільші поди - Великий найманський, Домузла, Сиваський, Чорна долина тощо, треба вилучити з продуктивного рільничого використання і відтворити їх природний стан. Однак для того, щоби екомережа запрацювала, недостатньо оголосити

ту чи іншу територію ядром або природним коридором. Одним з реальних заходів підтримки функціонування екомережі є оптимізація згаданих вище річково-рівнинних коридорів, забезпечення їхньої функціональної придатності щонайменше шляхом послаблення господарського використання сухостепових ділянок екомережі, особливо тих, що перебувають у рільничому використанні. Зокрема, варто вивести з рільничого використання придолинні смуги земель обабіч річкових долин, ширина таких смуг відновлення степової рослинності мала б досягати хоч кількох сот метрів.

Крім того, рослинність багатьох колишніх степових ділянок потребує відновлення. Мова зараз повинна йти не лише про пасивне природне відновлення, яке можливе лише на певній стадії антропогенної деградації ділянки при наявності достатнього банку насіння в ґрунті або розташуванні поряд з порушеними степовими масивами. Необхідним є вжиття певної системи кодів активного відновлення - штучного внесення насіння або посадкового матеріалу, режим використання - сіножать, пасовищне навантаження, відбір порід худоби для випасання тощо.

Поряд з водно-болотними угіддями міжнародного значення та територіями ПЗФ і територіями, важливими для охорони птахів до складу ПМЕК мають бути включені і інші території.

На карті територій високого біорізноманіття в ПМЕК (рис. 2.3) відображені території найбільш високого та важливого біорізноманіття. В певній мірі вона враховує ВБУ та існуючі природоохоронні території, вказує додаткові важливі території, які можуть бути вибрані як природні регіони ПМЕК. Однак вона не є вичерпною. Питання визначення, обґрунтування, оптимізації складу екомережі ПМЕК вимагає значних додаткових ресурсів і має бути детально пропрацьовано окремо в майбутньому.

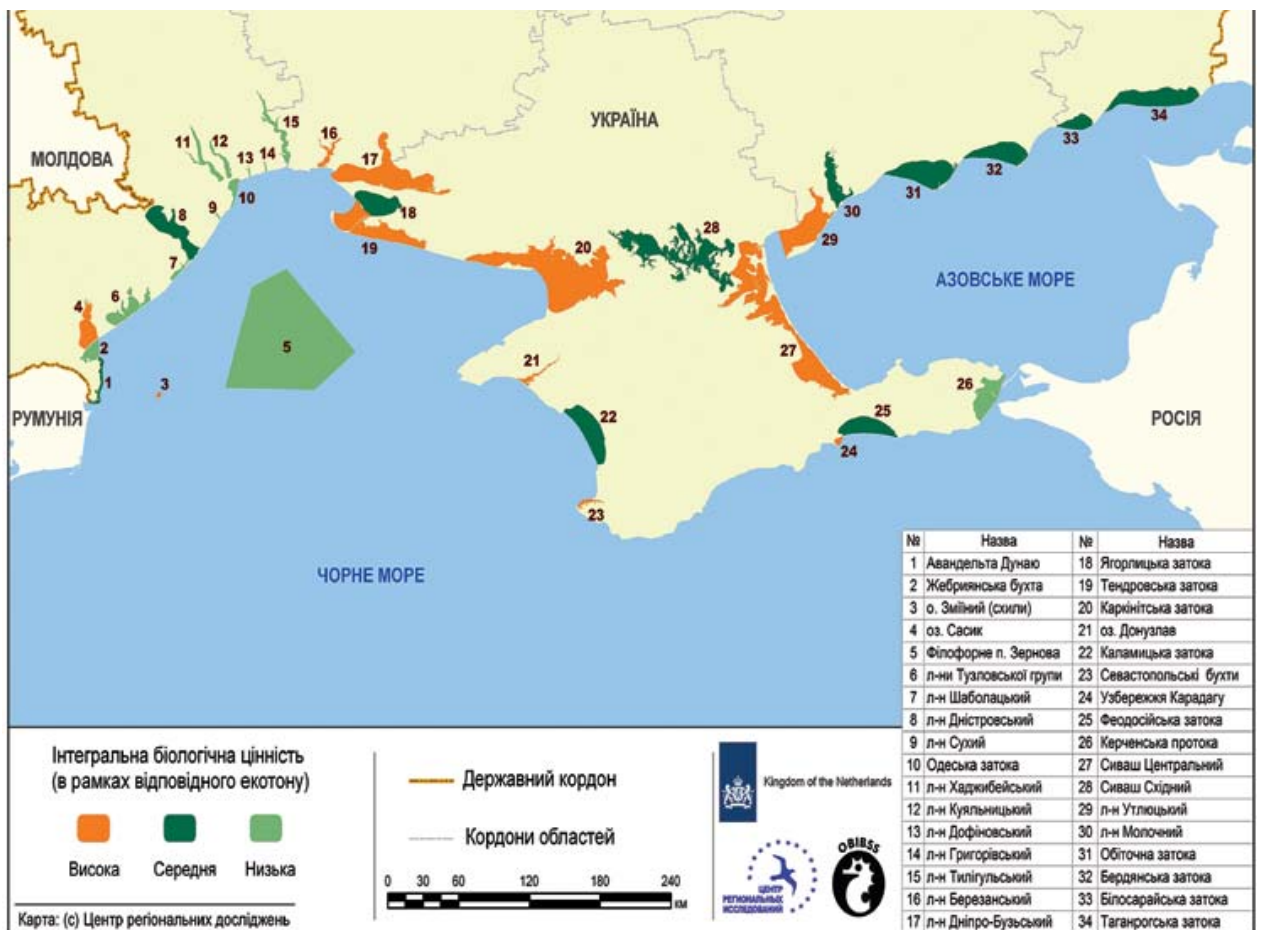

Рис. 2.3 - Карта територій високого біорізноманіття в ПМЕК

Доцільно зупинитись на такому важливому елементі екомережі екологічні коридори в межах ПМЕК і навести їх характеристику в загальному плані.

Як вже зазначалося щільність природоохоронних об'єктів на території Азово-Чорноморського екокоридору є досить високою. Разом із цим більшість з них роз'єднані територіями, які не знаходяться під охороною або режим їх не визначений. У зв'язку із цим є актуальним створення природних коридорів для і забезпечення взаємозв'язків між природними регіонами, які є елементами дефрагментації природних масивів і міграційних шляхів. Природні коридори мають забезпечувати підтримання процесів розмноження з метою забезпечення гетерогенності популяцій, поширення популяцій на всіх природних ареалах,

розширення межі природних ареалів популяцій, міграційні і сезонні переміщення та інше [].

1. Українська частина дельти Кілійського гирла і долини Дунаю (210,2 тис. га.) складається з середньо порушених геосистем. Площі повністю трансформованих територій складають 6 %, слабо трансформованих 18,2 і умовно малотрансформованих 14,8 %. Зв'язуючою ланкою виступають водотоки Дунаю, які згідно водного кодексу знаходяться під охороною. Разом із цим території, зокрема плавневі, що до них прилягають і які відзначаються багатством біорізноманіття рослинного і тваринного світу, вже досить трансформовані і охороняються лише частково в ранзі заказників місцевого значення (крім озера Картал). У зв'язку із цим, є доцільним створення Дунайського природного коридору в межах української частини долини Дунаю і Кілійського гирла з буферними зонами. Роль останніх мають виконувати ще не взяті під охорону природні і штучні водойми та плавневі, лучні, лучно-степові, солонцеві і солончакові екотопи, які до них прилягають. Є також доцільним на лучно- і лучно-степових ділянках створити, у зв'язку із надмірною порушеністю їх рослинного покриву, відновлюваних типів організації фітосистем і екосистем в цілому. Останнє передбачає роздамбування, або відтворення вихідного гідрорежиму, зокрема на територіях плавнів. В першу чергу це стосується геокомплексів, що відзначаються багатством біорізноманіття - Богатенських, Новосільських, Матроських, Кривоозерських плавнів [].

2. Приморська частина Дунайсько-дністровського природного коридору (131,2 тис.га). відзначається досить порушеними геосистемами. Площа повністю трансформованих територій складає 28,65 %, сильно - 28,65, значною мірою 17,92, слабо - 19,92 і умовно малотрансформованих 20,69 %. Зв'язуючою ланкою виступає природний коридор, в який входить

приморська коса з численними озерами - лиманами (Сасик, Шагани, Бурнас, Алібей, та ін.) та окремі території, які частково охороняються.

Геосистеми, зокрема пересипи лиманів і міжлиманні коси, відзначаються багатством псамофітних флороценотичних комплексів, а зниження і депресії - галофітних. Саме в цих умовах зростає вузькоендемичний вид Кермек дунайський, а також занесена до Європейського червоного списку Франкенія припорошена [].

Разом із цим окремі ділянки є розірваними для міграції фауни і флори. Це, насамперед, території розміщення баз відпочинку (Приморське, Голубівка та ін.), а також 7- км дамба, яка відділяє оз. Сасик від Чорного моря. Має місце тенденція до розширення зони рекреації, що ставить актуальним створення природного коридору, який би простягався від Жебриянського приморського пасма до територій гирлової області Дніпра. Основною проблемою створення природного коридору є дефрагментація природних масивів, зокрема озер-лиманів і їх пересипів та забезпечення процесів міграції діаспор. Як і на території попереднього району, доцільним є виділення територій відновлення. В якості останніх мають виступати надмірно порушені ділянки морського узбережжя, де має бути обмежена рекреація. На територіях стаціонарної рекреації, які розміщені біля відновлювальних зон доцільно створити локалітети на ділянках з високим рівнем біорізноманіття, вільний доступ до яких має бути закритим. 3. Приморська частина Дністровсько-дніпровського природного коридору (107.0 тис. га). відзначається як і попередня надмірно порушеними еосистемами. Площі повністю трансформованих територій складають 18,84 %, сильно - 3,21 %, значною мірою - 24,1 %, слабо - 16,23 і умовно ще мало змінені - 7,58. Включає гирлові області малих річок Барабоя, Середнього і Великого Куяльників, Тілігул, Березань та ін., озера-лимани, пересипи і міжлиманні прибережні смуги. В межах Азово-Чорноморського екокоридору ця територія відзначається

галофільними флороценотичними комплексами з високою питомою вагою ендемічних галофільних засолено-лучних видів (мітлиця приазовська, метлюг приморський) і солонцевих (полин сантонійський, полин таврійський та ін.). На пересипах, які збереглися, - характерні представники літорального псамофільно-ендемічного комплексу (колосняк чорноморський, дивина перистороздільна, верблюдка українська, катран понтійський та ін.), а також занесена до Червоної книги України морковниця прибережна [].

Слід відзначити, що в межах названого природного коридору суцільна морська піщано-черепашникова смуга, як у попередньому, відсутня. Пересипи, на яких зосереджена псамофільно-літеральна рослинність, досить розділені. Крім цього, близько 80 % їх площ забудована, або рекреаційно освоєна. У зв'язку із цим досить актуальним є створення природного коридору та формування відновних зон, якими мають виступити пересипи крупних і менших за площею лиманів, акваторії та схили, включаючи і орні землі, які до них прилягають. Останні мають ввійти до складу буферних зон Азовсько-Чорноморського екокоридору. До ПМЕК слід залучити елементи ландшафтів, які розвинулись на палеогенових і неогенових відкладеннях вапнякового характеру, а також в можливій мірі поновити природну рослинність на терасових лесових місцевостях (хоча б острівного характеру). На першому етапі формування природного коридору має бути обмежене освоєння нових територій, зокрема під будівництво, та регламентована рекреація. Є доцільним в межах коридору формування мережі заказників місцевого значення [].

4. Дніпровсько-Західносивашський природний коридор (216,5 тис. га).
Відзначається середньо порушеними геосистемами, головним чином внаслідок лісонасаджень. Площі повністю трансформованих територій складають 9,6 %, сильно - 25,8 %, значною мірою - 32,6 %, слабо - 22,4 %, умовно малозмінені - 9,6 %. Включає східні території Іванівської та Виноградівської арен, приморську смугу та її прибережні мілководдя, а також водойми західної частини Сивашу. Відзначається

аренними флористичними комплексами, які у зв'язку із залісненням, що зумовило екологічні зміни на аренах, є досить трансформованими. У їх складі досить представлений псамоендемичний комплекс з переважанням нижньодніпровських неоендемичних видів, що характерне в межах Азово-Чорноморського регіону лише для Нижнього Дніпра. Знижені, засолені ділянки відзначаються галофільним фіторізноманіттям, серед яких велику питому вагу складають вже названі ендемічні лучні, солонцеві і солончакові види. Велика кількість рідкісних і зникаючих видів внаслідок проведених в регіоні гідромеліоративних робіт. Останні зумовили міграцію та зміну режиму ґрунтових вод, що призвело до заболочення окремих ділянок і відповідно, змін рослинного покриву. Важливо зберегти залишки природних типчаково-ковилових степів, створити умови для збереження або й відновлення полинно-злакових ділянок та сухостепових ковилових фітоценозів. Є доцільним також виділення районів відновлення, зокрема на територіях, деградованих внаслідок гідробудівництва. Має бути розроблена система захисту оточуючих іригаційних каналів, територій від підтоплення та налагоджений моніторинг, зокрема за проходженням демутаційних змін. На черзі перегляд існуючої політики стосовно обсягів зрошування і розробка альтернативних рішень, спрямованих на їх зменшення.

В межах природного коридору є доцільним розширення територій, які б виконували роль буферної зони Чорноморського біосферного заповідника, а також створення заказників місцевого значення [].

5. Сиваський природний коридор (89,1 тис. га). Включає акваторії Сивашу та прилягаючі степові ділянки, зони річок і балки. Територія як і попередня відзначається порушеністю внаслідок іригаційного виливу. Останній зумовлює заболочення окремих ділянок, підйому ґрунтових вод реградацію солончаків. Реградовані солончаки суттєво відрізняються від типових, переважанням видів широкої екологічної амплітуди. Іригація здійснює суттєвий негативний вплив непрямым шляхом, зумовлюючи

формування стовпцюватих солонців на піднятих ділянках, зайнятих степовою рослинністю. На таких ділянках вихідні типчаково-ковилові угруповання змінюються моновидовими зарослями. Зараз ці зарості займають близько 40 %, зокрема заповідної частини проєктованого Сивашського національного природного парку. Крім іригації окремі ділянки зазнають надмірного випасу, що суттєво впливає на стан фіторізноманіття. Площі повністю трансформованих ділянок складають 14,8 %, сильно - 28,9 %, значною мірою 36,9 %, слабо змінних 14,3 і умовно мало змінених 5 %.

Флора цього природного коридору відзначається різноманіттям. Тут збереглися значні площі характерних для Північного Причорномор'я галофітних флороценотичних комплексів. Є значна кількість ендемічних видів і видів, які у більш північних районах зустрічаються дуже рідко.

Основним завданням цього природного коридору є забезпечення зв'язку між природними регіонами Нижньодніпровським і Азово-Сивашським, а також дефрагментація природних місцезростань. Мають бути виділені відновлювальні зони, зокрема на територіях, які трансформовані впливом іригації. Як і для території попереднього природного коридору, для Сивашського природного коридору доцільно розробити систему заходів стосовно мінімізації впливу зрошення на природні екосистеми [].

6. Приазовський природний коридор (242,8 тис. га). Об'єднує Азово-Сивашське природний регіон і природний регіон Азовських надморських кіс. Характеризується на ділянках, що не ввійшли до складу існуючих заповідних територій, значною порушеністю природних місцезростань. Повністю трансформовані території складають 14,6 %, сильно трансформованих 14,3, значною мірою 19%, слабозмінні 34,3 % і умовно не змінні 20,7 %. Основними факторами антропогенних трансформацій є рекреація, заліснення приморських кіс (Обиточна) та розширення селітебних територій (Бердянська, Білосарайська коси). Територію природного

коридору розділяють міські агломерації (Маріуполь, Бердянськ, Приморськ) та багаточисленні населені пункти. Прилягаючі степові ділянки розорані, або надмірно трансформовані випасом. У зв'язку із цим біля 60 % території екокоридору має бути відведена під зону відновлення. Важливо зберегти залишки природних типчаково-ковилових степів, де вони збереглися, охоплювати заплави річок Молочної, Лозуватки і Обиточної. Є доцільним формування буферних зон, куди, у першу чергу, слід віднести території долин річок та балок.

Таким чином, весь Азово-чорноморський екокоридор можна умовно поділити на 6 частин - природних коридорів. У кожного з цих природних коридорів існує специфіка в його структурі, функцій, управлінні. Цей підхід доцільно використати при розробці структури екомережі в ПМЕК та визначенні природних регіонів і природних коридорів регіонального та місцевого рівнів [].

Перетинається з Дністровським екокоридором, який складається з трьох основних ділянок:

Верхньодністровської - розташована в Львівській, Івано-Франківській та в Тернопільській областях - до стику меж Чернівецької і Івано-Франківської областей;

Середньодністровської - розташована в Чернівецькій, Тернопільській (від стику меж Чернівецької і Івано-Франківської областей до стику меж Хмельницької і Чернівецької областей), Хмельницькій і Вінницькій областях;

Нижньодністровської - розташована в Молдові та Одеській області.

Дністровський екокоридор поєднує наступні ключові території загальнодержавного значення, що розташовані в долині та на берегах Дністра, основою яких стануть території природно-заповідного фонду та інші природоохоронні території:

а) існуючі національні природні парки Галицький і Подільські Товтри з водно-болотним угіддям (далі - ВБУ) міжнародного значення Бакотська затока і Пониззя річки Смотрич;

б) проєктовані національні природні парки Дністровський каньйон, Хотинський і Нижньодністровський з існуючими ВБУ міжнародного значення Північна частина Дністровського лиману та Межиріччя Дністра і Турунчука.

Проблема формування національної екомережі України (мережі природних територій з особливо охороною) торкається всіх сфер діяльності суспільства – політичної, економічної, екологічної та соціальної. Розвиток національної екомережі України, зокрема природно-заповідного фонду (далі ПЗФ) України, повинен забезпечувати збереження та відновлення різноманітності рівнів організації живого, ландшафтів, генофондів рослинного та тваринного світу. На всіх рівнях - глобальному, регіональному та локальному - екомережа повинна вирішувати також певні соціальні та народно-господарські завдання - освітні, виховні, рекреаційні, ресурсозберігаючі [].

2.3 Землі (акваторії) рекреаційно-курортного та туристичного призначення

Приморське положення накладає на ці регіони функції господарського освоєння біологічних, мінерально-сировинних і енергетичних ресурсів моря. На національному та регіональному рівнях приморські регіони України виступають і іншими ресурсними, можливостями: морські пляжі в сполученні з теплим сухостеповим кліматом, мінеральні бальнеологічні ресурси Азово-Чорноморського регіону у вигляді лікувальних лиманних грязей, ропи морських і лиманних вод, різноманітних мінеральних джерел обумовлюють значний оздоровчий потенціал та відповідні соціально-економічні функції регіону, який за умовами його відповідної інфраструктурної підготовки та дотримання

сучасним жорстким екологічним нормам відповідає рівню міжнародного співробітництва.

Найбільш популярними серед відпочиваючих є курорти АР Крим (31 % від загальної чисельності оздоровлених), Одеської (9 %), Донецької (8 %), Запорізької (6 %), Херсонської (5 %) областей.

Природні рекреаційні ресурси регіону: помірно континентальний клімат, тепле море, лікувальні грязі та мінеральні води. Зима тепла, м'яка (пересічна температура січня від -2° на Заході, до -5° на Сході). Літо сухе, спекотне (пересічна температура липня від $+21^{\circ}$ – $+29^{\circ}$). Кількість опадів сягає 350–450 мм на рік. Тривалість сонячного сяйва 2200–2500 год. на рік []. Характерна для цього регіону бризова циркуляція повітря, яка зумовлює підвищення вологості повітря і зниження його температури. Азово-Чорноморський регіон виділяється унікальним об'єднанням всіх трьох груп курортно-оздоровчих факторів: відповідні кліматичні умови і такі курортно-рекреаційні ресурси, які за існуючою класифікацією віднесено до клімато-бальнео-грязьових. Мінеральні води регіону класифікують як кремінні, йодо-бромні, борні, сульфідні.

Насичене ароматом степових трав і морськими солями хлору, брому, йоду, повітря сприяє розвитку кліматичних курортів із різною спеціалізацією: Бердянськ, Приморськ (опорно-руховий апарат, нервова система, гінекологія); Затока, Кароліно-Бугаз, Шабо, Маріуполь (серцево-судинна система); Очаків, Скадовськ (бронхіти, астма) []. Одеська група курортів - це найбільше скупчення курортів у степовій приморській частині країни, яка використовує лікувальні властивості морського клімату. Перший лікувальний заклад побудований 1833 р. на базі бальнеологічних ресурсів Куяльницького лиману. Шість із десяти курортів – Аркадія, Великий Фонтан, Лузанівка, Лебедівка, Лермонтовський, Чорноморка, – діють на базі кліматолікування.

Водні ресурси переважно представлені морями Азовське та Чорне. Азовське море через незначну глибину (близько – 7,4 м, максимально – 15 м)

влітку сягає прогрівання поверхневого шару води до $+ 25 - + 32^{\circ}\text{C}$ [7]. Середня температура $+ 24 - + 26^{\circ}\text{C}$. Тривалість купального сезону на Азовському морі – 3 місяці (червень–серпень). Середня солоність води - 13,8%, а в затоці Сиваша – 250 ‰. Ропу затоки використовують для хімічної промисловості й вона має бальнеологічне значення. Природно-рекреаційний потенціал Азово-Чорноморського регіону представлений на рисунку 2.4.

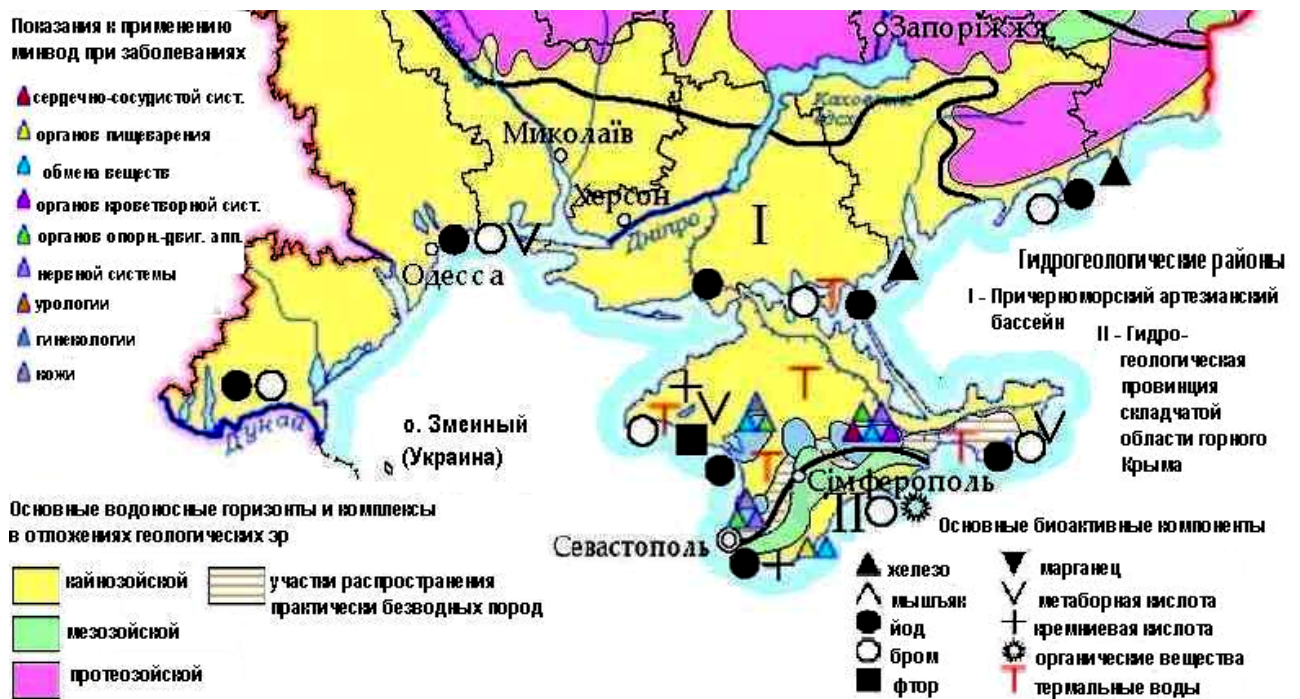

Рис. 2.4 - Природно-рекреаційний потенціал в ПМЕК

Історія освоєння рекреаційних ресурсів регіону налічує понад 150 років. Перша праця, присвячена лікувальним властивостям грязей одеських лиманів і морському купанню як лікувальному чиннику, належить до 20-х рр. XIX ст. Перший лікувальний заклад збудовано на узбережжі Куяльницького лиману 1833 р., на озері Гопри - 1895 р. Основні запаси лікувальних грязей (переважно сульфідних) зосереджені в лиманах - Куяльницький, Шаболацький, Хаджибейський, Тилігульський та озері Гопри і становлять близько 40 млн т.

Значні запаси мінеральних вод приурочені до Причорноморського артезіанського басейну. Родища вод різної мінералізації (від 5 до 100 г/л) і складного хімічного складу (гідро-карбонатно-сульфатно-хлоридні, магнієво-натрієві, сульфатно-хлоридні, хлоридно-сульфатні натрієво-магнієві, натрієві, гідрокарбонатно-хлоридні, хлоридно-гідрокарбонатні натрієві, хлоридні натрієві) відомі в Запорізькій, Херсонській, Миколаївській і Одеській областях.

До курортів цього регіону, які діють на базі бальнеологічних водних ресурсів, належать: Аркадія (опорно-руховий апарат, серцево-судинна система, гінекологія), Великий Фонтан (органи травлення), Приморське (ендокринна система). До грязьових курортів, які спеціалізуються на лікуванні опорно-рухових захворювань, належать Лебедівка, Лермонтовський, Бердянськ, Гопри, Куяльник тощо.

Основним видами негативного впливу туристичної діяльності на природне середовище та біорізноманіття регіону є: вплив розвитку інфраструктури туристичного бізнесу та транспорту, рекреаційна дигресія ґрунтово-рослинного покриву на пішохідних трасах, а також вплив туристів і туристичних груп на довкілля тощо.

Оскільки туристично-рекреаційну діяльність за міцністю антропогенного тиску можливо віднести до основних чинників загрози біорізноманіттю слід звернути особливу увагу на необхідність впровадження екосистемного підходу та формування Європейської екологічної мережі морів і узбереж (ECMEN), як складової частини Загальноєвропейської екологічної мережі, започаткованої у 1991 р. і введення інтегрованого управління узбережжям в межах Прибережно-морського екокоридору національної екомережі України.

3 ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗРОБКА СХЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОГО КОРИДОРУ

Основні загрози біогеоценотичному покриву в зоні екокоридору зумовлені господарським освоєнням території, розорюванням і залісненням, знищенням унікальних природних екосистем з метою забудови території, розбудовою туристичної інфраструктури. Новим небезпечним чинником може стати інтенсифікація нафто- і газовидобутку, подальший розвиток транспортної інфраструктури та енергетики. Всі ці види діяльності є небезпечними для вразливої місцевої природи, вони часто несумісні з підтриманням крихкої екорівноваги екосистем регіону.

Концептуальним чином ідеться про зміцнення мережі ключових елементів регіонального екокоридору, формування буферних та відновлюваних територій і сполучення їх у єдину екомережу.

Іншим принциповим кроком має стати завершення розроблення системи управління екомережею і започаткування впровадження її на основі нормативно-правових, організаційних та фінансово-економічних інструментів.

Елементами юридичної підтримки збалансованого природокористування у регіоні мають стати, окрім юридичного права стосовно екомережі та його розвитку у вигляді положень, методик, порядків, планів, орієнтованих на забезпечення функціонування екомережі, також і Закон про прибережну смугу та неухильне виконання норм Водного кодексу України. Але така діяльність матиме сенс у разі забезпечення дієвого державного контролю за втіленням вимог чинного законодавства.

Екосистеми прибережних захисних смуг є заручниками грандіозних економічних інтересів, а саме розвитку сільського господарства, транспорту, промисловості, міської інфраструктури, рекреації тощо, які часто суперечать

інтересам збереження природного довкілля і зрештою спричиняють зниження економічного потенціалу регіону. Суспільство має усвідомлювати, що його економічний розвиток є насамперед заручником стану екосистеми тієї прибережної смуги, в межах якої воно проживає.

Розв'язання цих проблем і суперечностей потребує комплексного, інтегрованого підходу до збалансування соціально-економічного розвитку і мінімізації збитків навколишньому природному середовищу. Звісно, все це вимагає зваженого, науково обґрунтованого, соціально й економічно виправданого використання природного потенціалу прибережної захисної смуги.

Роль головного регулятора господарської діяльності в межах прибережної захисної смуги має відігравати держава, яка повинна встановити правила поведінки для окремих адміністративно-територіальних одиниць. У світі такий підхід відомий як «інтегроване управління прибережною смугою». Під цим поняттям розуміють процес управління на державному рівні, який має охоплювати законодавчі та організаційні інструменти, необхідні для забезпечення розвитку берегової смуги та управління нею у поєднанні з екологічними цілями й елементами взаємовпливу.

Необхідність розробки національних керівних принципів і методичних документів щодо інтегрованого управління прибережними зонами морів та їх розвитку з використанням надбаного практичного досвіду була підтримана на Конференції Організації Об'єднаних Націй з довкілля та розвитку (UNCED, Ріо-де-Жанейро, 1992 р.) і знайшла своє відображення у главі 17 «Порядку денного на XXI століття». Того ж року Рада Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР/ОЕСД) видає Рекомендацію С (76) 16 «Про управління прибережними зонами морів» і Рекомендацію «Про інтегроване управління прибережними зонами морів» від 23.07.1992 р. У цих документах країнам запропоновано впроваджувати інтегроване управління як шляхом введення його

до національних законодавств, так і через органи місцевого управління й участь широкого кола громадськості.

Важливість інтегрованого управління прибережними зонами морів та конкретизації шляхів його реалізації на практиці з урахуванням специфіки Європейського континенту спонукала до розробки та схвалення Радою Європи низки документів:

- Резолюція (69) 37 Комітету Міністрів "Про забруднення морів»;
- Резолюція (73) 29 Комітету Міністрів "Щодо захисту територій морських узбереж» та Резолюція, прийнята Європейською конференцією міністрів «З питань регіонального планування» (СЕМАТ, Торремолинос, 1983 р.);
- Резолюції, прийняті четвертою Конференцією міністрів європейських країн «З питань навколишнього середовища» (Афіни, 25-27 квітня 1984 р.);
- Рекомендації Комітету Міністрів (85)16 «Про соляні болота»;
- Рекомендації Комітету Міністрів «Про морські прибережні дюни» (85)18 «Щодо політики планування в морських регіонах»;
- Рекомендації Комітету Міністрів (97)9 «Про політику розвитку раціонального екологічно безпечного туризму на території морських узбереж»;
- Європейська хартія «Про морські узбережжя», прийнята на пленарній Конференції щодо периферійних морських регіонів країн ЄЕК (о. Крит, 1981 р.), схвалена резолюцією Європейського парламенту 18 червня 1982 р.
- Програма Європейського Союзу «Щодо інтегрованого управління прибережними зонами морів».

Усі перелічені документи і кожен окремо були інструментами впровадження інтегрованого управління приморськими територіями для прибережних країн. Рада Європи проаналізувала ситуації, узагальнила рекомендації, ухвалила резолюції з метою напрацювання комплексних документів для їх використання у законотворчій та практичній діяльності. Так, було

розроблено два документи, що стали основою для подальших дій: Типовий закон про раціональне управління прибережними зонами морів і Всеєвропейський кодекс законів про використання прибережних зон морів.

Типовий закон про раціональне управління прибережними зонами морів визначає концепцію інтегрованого управління та планування на базі принципу раціонального розвитку, містить основні провідні рекомендації та пропозиції відповідним установам, процедури і заходи впровадження та застосування інтегрованого управління й планування. Він є основою для підготовки національних законодавчих актів і є базою для розроблення нових чи вдосконалення існуючих законодавчих актів, спрямованих на захист прибережних зон морів.

Всеєвропейський кодекс законів про використання прибережних зон морів встановлює раціональні правила дій для органів влади різних рівнів, відповідальних за прибережні зони морів, землевпорядників, плановиків, будівельників й інших різноманітних груп користувачів.

Обидва документи демонструють ідеальну ситуацію щодо інтегрованого управління прибережними зонами морів. Звісно, складність повної гармонізації положень вказаних документів до національного законодавства ускладнюється конкретними обставинами всередині кожної країни та потребує певної адаптації до внутрішніх реалій.

Стосовно країн Чорноморського регіону, то, відповідно до Стратегічного плану дій із захисту Чорного моря, підписаного всіма причорноморськими державами, в тому числі й Україною, кожна причорноморська країна має сприяти ухваленню та впровадженню, згідно з її правовою системою, законодавчих та інших інструментів інтегрованого управління прибережною смугою.

З огляду на те, що термін дії Загальнодержавної програми охорони й відтворення Чорного і Азовського морів завершився в 2010 р., необхідно її

коректування для забезпечення системного рішення проблем морекористування. Самим складним моментом впровадження програм в Україні є їхнє недостатнє фінансування. Узагальнюючи досвід виконання програм у сфері екологічної політики, відносно морського навколишнього середовища, доцільно сформулювати наступні концептуальні основи діяльності, які варто врахувати в новій редакції Програми на 2011-2020 р.:

1. Реалізація в повному обсязі положень міжнародних і національних нормативно-правових документів по збереженню та раціональному використанню морського навколишнього середовища.

2. Удосконалення процедур екоекспертизи й екоаудиту, розробка відповідних нормативів по проведенню ОВНС у морському середовищі, впровадження обов'язкового страхування й стратегічної оцінки навколишнього природного середовища.

3. Зміцнення системи державного екологічного контролю.

4. Мінімізація надходження в морське середовище забруднюючих речовин з річковим стоком на основі впровадження збалансованого природокористування.

5. Реалізація планів дій і скоординованої діяльності, зорієнтованої на припинення забруднення із крапкових і дифузійних джерел.

6. Мінімізація забруднення морських екосистем морським транспортом і ризиків аварійного забруднення, впровадження ефективної системи контролю за транспортуванням небезпечних вантажів, несанкціонованим дампінгом і забрудненням.

7. Раціоналізація видобутку мінеральних копалин і вуглеводнів, зокрема, шляхом використання передових ресурсозберігаючих і екобезпечних технологій.

8. Забезпечення екосистемного підходу до всіх сфер народного господарства, особливо експлуатації морських ресурсів, шляхом впровадження

збалансованого практичного природокористування й першочергової підтримки тих біоресурсів, від яких залежать рівень життя, постачання харчовими продуктами, стан здоров'я населення, що проживає на узбережжя, сприяння впровадженню інноваційних світових практик ведення сільського господарства й поширення екологічного фермерства й біоземледелія.

9. Збереження екосистем, біо- і екотопів, місцеперебувань популяцій видів і ландшафтів Чорного й Азовського морів, зокрема видів, що перебувають на грані зникнення, викликаного діяльністю людини, і запобігання появи чужорідних видів; відновлення популяцій морських ссавців.

10. Відновлення природних морських, дельтових, прибережних і річкових екосистем, створення умов для поліпшення стану морських і прибережних біоценозів, створення морських природно-заповідних зон та формування морської екосети, що охоплює не менш 10% акваторії.

11. Відпрацьовування ефективних економічних механізмів по збереженню біоресурсів морів.

12. Припинення інтенсивної забудови прибережних смуг морів і втрат природної й рекреаційної привабливості, розвиток нормативно-правового забезпечення екобезпечної діяльності в прибережних смугах на основі інтегрованого керування.

13. Удосконалення системи обігу з побутовими відходами й винесення смітників побутового сміття й відходів за межі прибережних смуг морів.

14. Забезпечення контролю за привнесенням чужорідних видів.

15. Перехід на раціональне рибальство, впровадження ліцензування рибного промислу. Розробка нормативно-правової бази по використанню, охороні й відтворенню водних живих ресурсів.

16. Розвиток морського туризму, зокрема екотуризму.

17. Створення системи науково-експертної підтримки прийняття рішень.

18. Впровадження ефективного моніторингу за станом навколишнього середовища морів у системі загальноприйнятих і зрозумілих індикаторів.

19. Впровадження в державну політику принципу пріоритетності захисту морського навколишнього середовища над одержанням економічних вигід при плануванні й здійсненні морегосподарської діяльності [].

Реалізація концептуальних підходів має на меті досягнення таких змін у сфері екополітики щодо прибережних територій і стану прибережного та морського довкілля:

- створення розгалуженої морської екомережі та припинення втрат морського біорозмаїття, як стратегічного ресурсу розвитку;

- розроблення наукових засад визначення елементів приморської та морської природоохоронних мереж і формування відповідної нормативно-правової бази;

- стабілізація та поліпшення стану морського довкілля до безпечного для життєдіяльності населення, сприяння впровадженню системи екологічно збалансованого використання природних ресурсів, забезпечення ефективної взаємодії різних галузей морекористування та морських природоохоронних об'єктів з метою збільшення й оздоровлення біотичних і рекреаційних ресурсів Чорного й Азовського морів;

- сприяння впровадженню дієвої системи інформування населення щодо збереження довкілля морів та морської екополітики в контексті екозбалансованого розвитку, зміни суспільної психології;

- посилення міжнародної співпраці у створенні мережі природоохоронних морських об'єктів та регіональної екомережі.

Прибережно-морський екокоридор, враховуючи складність як природних, так і соціально-економічних умов його формування, має шанс бути створеним тільки в контексті впровадження екосистемного підходу до всіх видів людської діяльності. Насамперед це стосується експлуатації морських

ресурсів шляхом запровадження збалансованих практик у вирішенні соціальних питань та забезпечення і підтримку тих біоресурсів, від яких залежать рівень життя, постачання харчових продуктів і стан здоров'я населення прибережної зони, в частині захисту морського біорозмаїття.

До складу екокоридору входять також водно-болотні угіддя загальнодержавного (міжнародного) значення, але цей статус, на жаль, не дає ніяких переваг у природоохоронному режимі. Фактично охорона водно-болотних угідь ведеться лише на територіях природно-заповідного фонду, що перелічені вище; решта водно-болотних угідь не має ні встановлених меж, ні визначених режимів охорони, використання та відтворення. Оскільки, досі відсутні нормативні документи, які визначали б правила використання водно-болотних угідь (Постанова КМУ від 08.02.99 р. № 166 «Про затвердження Положення про водно-болотні угіддя загальнодержавного значення» відповідно до п. 2 Постанови КМУ від 29.08.02 р. № 1287 визнана такою, що втратила чинність), контроль за використанням цих територій та регламентування певних заборон без віднесення їх до природно-заповідного фонду є неможливими .

Відсутній цілісний моніторинг природних екосистем екокоридорів національної екомережі, зокрема існує лише орнітологічний моніторинг на так званих територіях ІВА (International birds area), до яких входять і водно-болотні угіддя міжнародного значення [].

Позитивним кроком у подоланні існуючих протиріч була розробка Стратегії розбудови мережі морських природоохоронних територій в прибережних водах української частини Чорного моря, проект якої був схвалений на громадських слуханнях 18 серпня 2010 р. у м. Одесі.

Метою Стратегії є розбудова мережі природоохоронних територій у внутрішніх морських водах, територіальному морі та виключній економічній зоні України для збереження біорізноманіття Чорного й Азовського морів,

відновлення їх біотичних ресурсів та рекреаційної цінності (не менше 10 % української частини Азовського і Чорного морів відповідно) [].

Стосовно також подальших перспектив розвитку ПЗФ в рамках формування Прибережно-морського екокоридору слід зазначити наступне. За даними науковців Одеського філіалу Інституту біології південних морів національної академії наук (НАНУ) при проведенні інтегральної оцінки біологічного стану водних екосистем прибережної зони України від дельти Дунаю Чорного моря до Таганрозької затоки Азовського моря визначено інтегральну характеристику біологічної цінності водних об'єктів, яка досить точно відобразила природну цінність досліджених акваторій. Більшість з них, що мають високі значення показника, відносяться до охоронних територій міжнародного (Чорноморський біосферний заповідник: Єгорлицька та Тендрівська затоки) і державного значення (Карадазький природний заповідник та запланований морський заповідник «Мале філофорне поле» у Каркінітській затоці). Попадання в групу високо цінних у природоохоронному відношенні акваторій бухт Севастополя, які відчувають істотний тиск техногенного навантаження, у тому числі внаслідок нафтового забруднення, найімовірніше, пов'язане з детальною їх вивченістю. Заслуговує уваги високе значення інтегрального показника біологічної цінності Каламітської затоки. Створення тут морського заповідника стане єднальним елементом у збереженні біорізноманіття Кримського узбережжя і північно-західного шельфу Чорного моря. Практично, це означає, що кількість потенціальних природоохоронних об'єктів може бути значно більшою, але з метою повного визначення об'єктів для заповідання різноманіття видів та екосистем потребує більш детального вивчення [].

Враховуючи вищезазначене, до пріоритетів подальшого розвитку морських елементів екомережі слід віднести наступне:

- прийняття нової Загальнодержавної програми охорони й відтворення Чорного і Азовського морів на 2011-2020 рр.;

- розробку просторової схеми Прибережно-морського екокоридору національної екомережі України з урахуванням природоохоронного статусу цих елементів, а також всіх видів земле- та природокористування, зокрема в межах морського шельфу;

- розробку та затвердження Положення про водно-болотні угіддя міжнародного значення;

- запровадження цілісного державного моніторингу стану екосистем ключових територій (ядер) в межах екологічних коридорів національної екомережі;

- створення нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду та доведення площі заповідних територій та акваторій до 10% від загальної площі регіону [].

Для забезпечення управління рибальством на принципі екосистемного підходу вкрай важливим є введення режиму охорони в районах, які забезпечують відновлення промислових організмів та збереження донних місць існування, які забезпечать нормальне функціонування екосистем. Важливо визначити в північно-західному регіоні шельфу Чорного моря ключові за біологічною продуктивністю райони, де мають бути встановлені обмеження рибного промислу, та закріпити їх в правилах рибальства. Особливо важливим є введення постійних обмежень на застосування деяких донних знарядь лову, які призводять до руйнації донних ландшафтів [].

ВИСНОВКИ

Екомережа є комплексною багатофункціональною природною системою, основними функціями якої є збереження біорізноманіття, стабілізація екологічної рівноваги, підвищення продуктивності ландшафтів, покращення стану довкілля, забезпечення збалансованого сталого розвитку держави. В основу її створення покладена ідея цілісності природи, взаємопов'язаності та нерозривності її складових систем усіх рівнів [1].

Національна екомережа України створюється на виконання Законів України „Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 рр.» та «Про екологічну мережу». Разом з тим, ідея екомережі вперше була сформована на європейському рівні. у 1995 р. Міністрами довкілля країн Європи була схвалена Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, базовим напрямом реалізації якої стало створення Всеєвропейської екомережі.

Однією з головних цілей створення ПМЕК, як одного з міжнародних та загальнодержавних елементів екомережі, є збереження біорізноманіття і на цій основі створення умов для сталого розвитку прибережного регіону Азовського і Чорного морі. Екокоридор повинен бути в максимально безперервним і включати території, що мають високе біорізноманіття, в першу чергу це об'єкти природно-заповідного фонду (ПЗФ) України всіх рівнів, які слугуватимуть ядрами екокоридору. Хоча щільність їх розташування ПЗФ та значення далеко не однакові бажано досягти суцільності [2].

Причорноморська середньостепова провінція, яка простягається від Дунаю до західних відрогів Приазовської височини, являє собою рівнину, котра розвинулась заповненням Причорноморської впадини мезокайнозойськими відкладеннями. Загальна рівнинність порушується

долинами річок, балками, ярами та степовими подами. ПМЕК може бути в загальному виді представлений двома гілками. Ширина території району в напрямку від берега Чорного, Азовського морів або затоки Сиваш, як правило перевищує 20-30 км, що задовольняє вимогам щодо міграції тварин [10].

Таким чином, базовою одиницею території ПМЕК може бути адміністративний район, територія якого починається від берега Чорного, Азовського морів, затоки Сиваш, або район, на території якого розташовані важливі екосистеми, як правило міжнародного значення, в безпосередній близькості до морів. Враховуючи те, що ПМЕК проходить територією Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької та Донецької областей і АР Крим, при обговоренні з органами влади на місцях можуть бути внесені корективи до території ПМЕК [10].

До території ПМЕК варто віднести прибережну акваторію морів шириною близько 2 км для забезпечення збереження сталого використання морських природних ресурсів, а також територію Дніпровського лиману, Ягорлицької, Тендрівської, Джарилгацької, Утлюкської, Обіточної, Бердянської заток і затоки Сиваш. Таким чином, загальна площа ПМЕК складає 47,5 тис. кв.км.

Одним з реальних заходів підтримки функціонування екомережі є оптимізація річково-рівнинних коридорів, забезпечення їхньої функціональної придатності щонайменше шляхом послаблення господарського використання сухостепових ділянок екомережі, особливо тих, що перебувають у рільничому використанні. Зокрема, варто вивести з рільничого використання придолинні смуги земель обабіч річкових долин, ширина таких смуг відновлення степової рослинності мала б досягати хоч кількох сот метрів [10].

Крім того, рослинність багатьох колишніх степових ділянок потребує відновлення. Поряд з водно-болотними угіддями міжнародного значення та територіями ПЗФ до складу ПМЕК мають бути включені і інші території.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Бурда Р.И. Антропогенная трансформация флоры. – К.: Наук. думка, 1991. – 168 с.
2. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (Адаптатори укр. видання Мовчан Я., Парчук Г., Журбенко Т., Романчук В. - К.: Авалон, 1998. - 52 с. .
3. Г. Дейлі Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку. – К., «Інтелсфера», 2002. – 312с.
4. Галицкий В.И. Оптимизация природной среды. – К.: Наук. думка, 1989. – 170 с.
5. Гродзинський М.Д. Основи ландшафтної екології. К.: Либідь, 1994. – 224с.
6. Гродзинський М.Д. Збереження та відтворення ландшафтного різноманіття в контексті сталого розвитку / Під ред. Гродзинського М.Д., Шищенко П.Г. //Проблеми сталого розвитку України: Зб. наук. доповідей. К., 1998. – С. 194- 210.
7. Закон України "Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» //Вісник ВР України - Закон №1989-111 від 21.09.2000 - С.25-41
8. Закон України „Про екологічну мережу України” від 24.06.2004 р. № 1864-VI / сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] : режим доступу – [http:// www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua)
9. Заповідна справа в Україні / за заг. редакцією М.Д. Гродзинського, М.П.Стеценка. – К., 2003. – 306 с.
10. Збереження біорізноманіття України (друга національна доповідь) /Під ред. Мовчана Я.І., Шеляга-Сосонко Ю.Р.. К.: Хімджест, 2003 - 110с.

11. Зінько Ю. Концепція трансєвропейських природоохоронних поясів та розбудова екологічної мережі в Україні. В зб. “Україна та глобальні процеси. Географічний вимір”, т.3. / Під ред. Зінько Ю., Кравчука Я., Брусака В. Київ-Луцьк, 2000. – 24-27.
12. Карамушка В.І. Міжнародні правові документи в сфері охорони навколишнього середовища та їх статус для України. Додаток 2 / Під ред. Карамушки В.І., Мовчана Я.І. // Екологічна енциклопедія. К.: ТОВ Центр екологічної освіти та інформації - Т.2. 2007. - С.353-366
13. Качаловський Є.В. Природоохоронні території України. / Під ред. Качаловського Є.В., Ситника К.М., Ющенко О.К., Головача І.К., Шемшученко Ю.С. К.: Урожай, 1988. – 176с.
14. Конвенція про охорону біологічного різноманіття /Конвенцію ратифіковано Законом N [257/94-ВР](#) від 29.11.94 // сайт Верховної ради України.[Електронний ресурс] : режим доступу – [http:// www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua)
15. Копылова С.Л. Трансграничные особо охраняемые природные территории мира //Геогр. и экология. Вестн. Моск. ун-та. Сер. 5. География, № 6, 2003. – С. 28-32.
16. Ландшафт як інтегруюча концепція ХХІ сторіччя: Зб. наук. праць. – К.: УГТ, Київ. ун-т, 1999. – 404 с.
17. Маринич А.М. Ландшафты и физико-географическое районирование. Природа Украинской ССР. /Під ред. Маринича А.М., Пашенко В.М., Шищенко П.Г. - Киев: Наук.думка, 1985. - 224 с.
18. Маринич А.М. Формирование экосети в трансграничных регионах Украины с Россией, Белоруссией и Молдовой в связи с ландшафтными особенностями / Під ред. Маринич А.М., Петренко О.Н. //В сб. «Трансграничные проблемы стран СНГ, М.: Опус, 2003. – С. 49-54.
19. Мовчан Я. І. Збереження біорозмаїття України (контекст екополітики) // Національний ун-т. Києво-Могилянська академія. Наукові записки т. 18 ч. II

(спец. вип.) - 2000 - С.269-274

20. Мовчан Я.І. Екомережа України обґрунтування структури та шляхів втілення /Конвенція про біологічне різноманіття громадська обізнаність та участь -К.: Стилос, 1997. - С.98-110

21. Мовчан Я.І. Стратегія збереження біорізноманіття в Україні обґрунтування структури та алгоритм впровадження // Національний ун-т. Києво-Могилянська академія. Наукові записки, т. 22 ч. II (спец. вип.) - 2003 С. 395 – 399

22. Николаевский А.Г. Національна доповідь про гармонізацію життєдіяльності суспільства у навколишньому природному середовищі /За ред. Николаевский А.Г., Шевчук А.В.- К., 2003. – 125 с.

23. Нові підходи до визначення біологічної цінності морських екосистем. /Під ред. Александрова Б.Г., Зайцева Ю.П., Мінічевої Г.Г. // «Жива Україна» № 1-2 - 2010 С. 4-7

24. Перспективная сеть заповедных объектов Украины /Под общ. ред. Шеляг-Сосонка Ю.Р. . – К.: Наук. думка, 1987. – 292 с.

25. Проблеми ландшафтного різноманіття України / за ред. Маринича О.М. 36. наук.праць, К., 2000. – 400 с.

26. Програма дій “Порядок денний на ХХІ століття” Перек. з англ. ВГО “Україна”. – К.: “Інтелсфера”, 2000. – 360 с.

27. Реймерс Н.Ф. Особо охраняемые природные территории. / Под ред. Реймерса Н.Ф., Штильмарка Ф.Р. – М.: Мысль, 1978. – 295 с.

28. Розбудова екомережі України (Науковий редактор: Ю.Р.Шеляг-Сосонко). - Київ: Техпринт. - 127 с.

29. Стойловський В.П. Водно-болотные угодья Азово-Черноморского региона в системе природоохранных управленческих решений. - Одеса: Фенікс, 2003. – 309 с.

30. Ткачов А.О. Принципи правового забезпечення перспективного використання природних ресурсів у прибережній смузі морів України /Экология окружающей среды стран СНГ. Экологические проблемы окружающей среды, пути и методы их решения. Рубрика: Проблемы Черного моря //Український науковий центр технічної екології [Електронний ресурс] : режим доступу – <http://www.ecologylife.ru/>
31. Транскордонні території України (проблеми розвитку). Монографічний збірник // Ю.Білоконь, І.Фомін, Укragробудінформ, К., 1999. – 265 с.
32. Трегобчук В.М. Регіональна екологічна політика та механізми її реалізації в нових умовах господарювання. В зб. Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку регіонів і механізми їх вирішення / Під ред. Трегобчука В.М., Гуцуляка Г.Д., Продуна В.П. Київ. Умань-Варшава, Ін-т економіки НАНУ, 1999. – С. 58-80.
33. Шеляг-Сосонко Ю.Р. Транснаціональні заповідні території екомережі України. Журн. Жива Україна. № 3-4. К., 2000. – С. 3.
34. Шеляг-Сосонко Ю.Р. Як відновити баланс екосистеми? / Під ред. Шеляг-Сосонка Ю.Р., Мовчана Я.І., Вакаренка Л.П., Дубини Д.В. // Вісн. НАН України, 2002, № 10. С. 5-14.
35. Ященко П.Т. Природные национальные парки Украины. / Под ред. Ященко П.Т., Гребенюка Е.М., Тасенкевича Л.А., Жижина Н.П., Прядко Е.И. Львов: Вища школа. Изд. при Львов. ун-те 1988. – 119 с.

ДОДАТКИ